

УДК 37. 014.5

Олександр Булига

Освітні заходи Почаївської лаври (40-і роки XIX ст. – початок 20-х років XX ст.)

Досліджується освітня діяльність Свято-Успенської Почаївської лаври протягом другої половини XIX – початку XX ст. – періоду її юрисдикційної належності Православній Церкві Московського патріарату. На архівних документах простежуються зміни статусу і перепрофілювання навчального закладу: училище, чоловіче навчально-ремісничє училище для дітей навколишніх поселень з 4-річним курсом навчання (з 1859 р.), двокласна церковно-приходська школа (з 1886 р.), Почаївська вища початкова школа, яка випускала учительські кадри для церковно-приходських шкіл Волині (з 1918 р.). Звертається увага, що після входження Волині до складу Польської держави за Ризьким договором від 18 березня 1921 р. Свято-Успенська лавра стала співпрацювати з українськими патріотичними організаціями, зокрема і на ниві національного виховання. Вкорінення української ідеї, підтримане перебігом революції 1917–1921 рр., наблизило Почаївську лавру до місцевої української громади, яка намагалася впливати на монастирську обитель шляхом проведення спільних з нею культурно-просвітницьких заходів та надання пропозицій щодо демократичності освітнього процесу та національного виховання.

Ключові слова: монастир, навчання, учні, школа, національно-християнське виховання

Olexander Bulyha

Educational events in Pochayiv Monastery (the 40's of the 19th century – the beginning of the 20's of the 19th century)

The educational activities of Holy Dormition Pochayiv Lavra during the second half of the 19th and the beginning of the 20th century – under jurisdiction of the Orthodox Church of the Moscow Patriarchate – are investigated. The changes in the status of the educational institution and its reprofiling are traced through archival documents: college, men's training and vocational college for the children of the adjacent villages with four year course (from 1859); two-class parochial school (from 1886); high primary school of Pochayiv, where teachers for parochial schools of Volyn graduated (from 1918). The attention is paid to the fact that after affiliation of Volyn to the Polish state by The Treaty of Riga on March 18, 1921, Holy Dormition Monastery began to cooperate with Ukrainian patriotic organizations, including the field of national education. Entrenchment of the Ukrainian idea, supported by the progress of the National Revolution of 1917-1921, pushed the Pochayiv Lavra closer to the local Ukrainian community, which tried to influence the monastery through joint cultural and educational events and giving proposals concerning democratic educational process and national education.

Keywords: monastery, education, students, school, national and Christian education

Започатковані у часи Києворуської держави освітні осередки на теренах сучасної України протягом багатьох століть ґрунтувались на особливостях візантійської культури, яка утверджувалася паралельно з християнізацією тогочасного суспільства. Центрами навчання були православні єпархії та монастирі, при яких існували школи. Зазвичай обителі, разом з прилученням власних насельників та навколишнього світського простору до основ християнської просвіти, виконували й функції освітніх закладів. У різні періоди обсяги та рівень монастирських навчальних практик залежали від запиту Церкви та самої обителі, а також потреб держави, на теренах якої вона розташовувалась.

До проблеми освітньої діяльності Свято-Успенської Почаївської лаври у добу її юрисдикційної належності Православній Церкві московської патріархії (1831–1924) звертали увагу церковні дослідники (Андрій Хойнацький, Григорій Крижановський), які зосереджували свою увагу на періоді XIX ст. Сучасні історики (Василь Дудар, Юрій Мартинів) досліджують також дані питання, розширюючи їх хронологічні рамки до початку XX ст. У представленому матеріалі зроблена спроба, використовуючи їх напрацювання, дослідити віднайдені джерела, що стосуються означеної теми, проаналізувати та осмислити освітній потенціал найбільшої православної обителі Волині, досягнути його трансформації, що відбувались у зв'язку із суспільними змінами на державних теренах розташування монастиря.

Збережені документи не залишили відомостей про освітні заходи почаївських насельників на ранніх етапах їх діяльності (кінець XVI – перша половина XVIII ст.). Про можливу освітню працю, у початковий період існування монастиря, можна робити лише припущення, пов'язуючи її з постаттю ігумена Йова (Желіза) та його наступників. Перший документ про вже діючу почаївську школу (училище) датують 1772 роком [1, с. 119]. Він знаходиться у монастирському архіві, що зберігається у Державному архіві Тернопільської області. У цей час обитель вже рівно шістдесят років перебувала у юрисдикції Уніатської Церкви, а Волинь трохи більше століття у складі Речі Посполитої [2]. Хоча документ 1772 р. має опосередковане відношення до Почаївського василіанського кляштору, необхідно зазначити, що саме друга половина XVIII ст. є часом найбільш активної діяльності на-

6. Релігійна освіта в другій половині XIX – першій половині XX ст.

вчального закладу у Почаївському монастирі, яка була зорієнтована на внутрішні потреби обителі.

На початку свого існування школа (новіціат) на Преславній Горі Почаївській працювала як загальноосвітня трирічна, що призначалася для новіціїв (тих, хто готувався до вступу в обитель). Її вихід за монастирські межі розпочався після переходу Волині (наприкінці XVIII ст.) до складу Російської імперії. Разом з новіціатом в обителі було створено навчальний заклад для світських осіб. Це пов'язано з тим, що російська влада закривала ті уніатські монастирі, що не здійснювали освітньої роботи [3].

Після повернення Почаївської обителі 1831 р. в юрисдикцію Православної Церкви знову навчальним осередком Лавра ставала поступово. Першими учнями, які на початку 40-х років XIX ст. здобували освіту в Почаївському монастирі, були вихованці Волинської Духовної семінарії та повітових училищ Волинської єпархії. Вони становили основу об'єднаного вікарського та монастирського хору, що діяв у Свято-Успенській обителі, загальною кількістю 24 особи (12+12). Щоб не переривалось їхнє навчання, «...назначены были изъ более способныхъ, окончившихъ семинарское образование, іеромонаховъ Лавры особые наставники, которые обязаны были проходить съ своими воспитанниками все предметы, полагаемые по уставу въ техъ класахъ, въ коихъ читались или изъ коихъ были взяты те или другіе певчіе» [4, с.170].

Училище при Почаївській лаврі відкрито 18 листопада 1848 р. [5, арк.13]. Воно призначалося «для обученія детей штатныхъ служителей» [5, арк.1а зв.]. Його завданням було покращення морального стану учнів, а також «приготовленія ихъ наученію разныхъ ремесель необходимыхъ для Лавры въ хозяйственномъ отношеніи» [5, арк.1а зв.]. Кількість перших учнів училища склала 20 осіб, віком від 8 до 13 років [5, арк.4]. Для їх навчання, на території монастиря, було виділено кімнату та призначено «...известнаго Собору по доброй и краткой нравственности послушника Ивана Кашперскаго, съ темъ, чтобы онъ обучалъ мальчиковъ грамотности подъ руководствомъ и наблюдениемъ Смотрителя Певчихъ священника Садовскаго» [5, арк.4].

Предметами, що викладали в училищі, стали: буквар, часослов, псалтир, скорочений катехизис, коротка священна історія та чистопи-

сання [5, арк. 1а]. Навчання для перших учнів складалось не просто. Як зазначається в проекті рапорту, підготовленим Духовним Собором для Синоду, від 3 січня 1849 р., «...ученики оказали еще слабые успехи, но подают на оные надежды» [5, арк. 20зв.].

У 1869 р. цей навчальний заклад було перетворено в «мужское научно-ремесленное училище для детей окрестныхъ поселянь с 4-хъ годичнымъ курсомъ въ два класса». Воно утримувалося на лаврські кошти, з розрахунку 90 рублів у рік на кожного з 25 учнів («пенсионеровъ»). Для роботи училища використовувався «завещанный на вечныя времена покойнымъ архієпископомъ Волинскимъ Агафангеломъ капиталъ въ 2500 руб.» До щорічних процентів сума, якої не вистачало, покривалась з коштів Почаївської лаври. При училищі функціонував «приютъ», який утримував монастир. Навчання розпочиналося з восьмирічного віку. Воно могло бути продовжене у п'ятий рік «для усовершенствованія въ изученіи ремесель» [6, арк. 16]. Учні училища по закінченню курсу поверталися в батьківський дім, ті, що гарно співали, залишалися в монастирському хорі хлопчиків, дехто поповнював лави «лаврскихъ мастеровыхъ» [6, арк. 24].

Учні училища впродовж двох років навчалися таким ремеслам: столярному, слюсарному, друкарському, іконописному, палітурному, чоботарському, поротяжному. Також був тут «подготовительный классъ» [7, арк. 36]. Окрім спеціального вивчення різноманітних ремесел, завданням даного закладу стало надання учням загальної освіти. Для цієї мети в училищі працювали вчителі з повною середньою освітою.

Більша частина учнів («пенсионеровъ») навчалась на повному монастирському утриманні, інші («вольнопределяющіе») на половинному. У грудні 1880 р. «въ Почаево-Лаврскомъ Учебно-Ремесленномъ Училище состояло всехъ учениковъ 38, между коими пенсионеровъ Лаврскихъ числится 24 ...вольнопределяющіхъ же учениковъ было 14 мальчиковъ» [8, арк. 7].

28 серпня 1886 р. училище було перепрофільоване на більш потрібну в той час двокласну церковно-приходську школу. У цій школі (пізніше знову йменувалась училищем) було 25 учнів, що навчалися на повному монастирському утриманні, а 10 – на половинному. Через 4 роки, 6 листопада 1890 р., у Почаївській лаврі відкрито двокласну церковно-

6. Релігійна освіта в другій половині XIX – першій половині XX ст.

учительську школу, яка готувала учительські кадри для церковно-приходських шкіл Волині. Згодом, у зв'язку з відсутністю відповідного приміщення, її було переведено до Житомира, де вона продовжувала працювати й утримуватися за кошти монастиря «при пособіи отъ духовенства» [9, с. 640].

Ураховуючи багатонаціональний склад населення Волині, у 1897 р. при обителі було відкрито народну школу для дітей усіх віросповідань. Вона розташовувалася за межами монастирських мурів у приміщенні нижнього лаврського готелю [10, с.15].

З 1899 р. «Почаевская второкласная церковно-приходская школа», за погодженням Волинської єпархіальної училищної ради, була переміщена у двохповерхову кам'яну споруду колишньої друкарні, де безкоштовно навчалися діти місцевого населення. У 1908 р. кількість учнів, які там здобували освіту, складала 95 осіб (66 – хлопчиків, 29 – дівчат), з яких 85 були православні, а 10 юдеї [11, арк. 1зв.].

Після завершення епохи російського самодержавства робота навчального закладу в Почаєві, що активно працював за царської доби, продовжилась. У нових умовах його діяльність була зумовлена новаціями суспільного життя, що відбувались у той час. Прикладом інших, за своїм змістом, відносин Свято-Успенського монастиря зі світськими структурами стала його подальша співпраця з місцевим освітнім осередком.

З 1918 р. Духовний Собор розпочав перемовини з Педагогічною радою Почаївського вищого початкового училища, яке надалі мало назву Почаївської вищої початкової школи, про роботу цього новоствореного навчального закладу на території Лаври. У той час він був підпорядкований вищому органу управління школами Галичини – «Львівській Окружній Краєвій Шкільній Раді». Школа ідеологічно ґрунтувалася на усвідомленні учнів їхньої приналежності до українського народу. Вона, як зазначало керівництво Педагогічної Ради, «...відкрита під прапором Кременецької «Просвіти» [12, арк. 21зв.].

Почаївська вища початкова школа, діючи у перехідний період змін державної влади, позиціонувала себе як самостійна інституція, що не бажала виконувати директиви Духовного Собору. «Такі директиви може

давати школі тільки та влада, яка відатиме школами», – підкреслювало керівництво Педагогічної Ради [12, арк. 20зв.].

Своїм основним пріоритетом Почаївська школа вважала поєднання національних та релігійних напрямків виховання. Наголошуючи на українському чиннику навчання, у Почаївській школі робився наголос на православному її спрямуванні. Зокрема підкреслювалося: «Головне завдання школи – національне виховання дітей, чому не перечить і теперішня польська влада, а в школі хоч і є деяка кількість учнів нехристиян, то все ж таки школі надається не тільки християнський дух, но навіть православно-християнський» [12, арк. 20зв.].

Згідно з проектом контракту, запропонованого Духовним Собором та погодженого Архієпископом Волинським та Житомирським Євлогієм, Педагогічній раді Почаївського вищого початкового училища повинен був передаватися в оренду лаврський будинок. Термін контракту мав складати три роки – з 1 вересня 1918 р. по 1 вересня 1921 р. [12, арк. 16].

Базу новоствореного навчального закладу планували розмістити у колишній «второкласной школе», що розміщувалась у двоповерховому цегляному приміщенні. У проекті контракту, в десяти пунктах, були обумовлені проблеми співвідношення світських аспектів функціонування Почаївського вищого училища та життя Лаври, а також технічні питання діяльності цього навчального закладу та утримання училищної споруди [12, арк. 16-16зв.].

Керівництво Почаївської вищої початкової школи вважало, що тогочасне життя Почаївської лаври проходило ще у руслі самодержавної системи. Це стосувалося запропонованої у контракті участі учнів у роботі лаврського хору. У листі керівництва школи до Духовного Собору наголошувалось, що «...тепер не старі часи «самодержавія», а час демократичної влади, й Педагогічна Рада не має морального права примусити учнів ходити даремно на приватну роботу» [12, арк. 21].

Останній пункт, щодо можливості розірвання контракту, Педагогічна Рада вважала також антинародним, наголошуючи, що він своєю суттю ще гірший, аніж у царський період. «Про 16 п., – вказувалось у листі, – можна сказати, що й в старі часи «самодержавія» ніколи не обов'язували таких інституцій, як школа, маючи досить

6. Релігійна освіта в другій половині XIX – першій половині XX ст.

майна, в семиденний термін вибратися з помешкання хоч би й на вулицю» [12, арк. 21].

Проект цього контракту не став повноцінним документом. Це підтверджує лист керівництва Почаївської вищої початкової школи, зареєстрований у канцелярії Духовного Собору 15 листопада 1920 р. У ньому, зокрема, говориться, що новостворений у Почасві навчальний заклад розпочав свою роботу після того, як «...шкільне помешкання відремонтовано Радою разом з двома громадами в 1918 році». За проведений ремонт школа отримала «...право, згідно словесного договору з Духовним собором Лаври, користуватись цим помешканням даремно три роки, себто: з 1-го вересня 1918 р. по 1-е вересня 1921 р.» [12, арк. 21].

В майбутньому школа та Почаївська обитель знаходили порозуміння у спірних питаннях. Про це, зокрема, свідчить ухвала Педагогічної Ради, від 25 грудня 1920 р. «...відпустити учнів-співаків для лаврського хору й із Вищої поч. Школи на таких умовах, які захищають інтереси школи й в той же час не перешкоджають організації лаврського хору» [12, арк. 30].

Після остаточного входження Волині, згідно з Ризьким договором від 18 березня 1921 р., до складу Польської держави Свято-Успенська лавра продовжувала співпрацювати з Почаївською вищою початковою школою та іншими українськими патріотичними організаціями, у тому числі й на ниві національного виховання. Про це свідчить спільне святкування річниці з дня народження Тараса Шевченка у березні 1922 р., коли монастир позитивно відгукнувся на звернення Комітету по улаштуванню Шевченківського свята у місті Почасві, погодившись надіслати до його складу представника Лаври, ієромонаха Смарагда [13, арк. 40].

Учасники Комітету разом «з представниками всіх культурно-освітніх і громадських організацій» Почасва та місцевою чернецою обителлю, як належить справжнім українцям, достойно відзначили 108-му річницю з дня народження Великого Кобзаря, шлях якого, у жовтні 1846 р., проліг через Почаїв, де, перебуваючи в Лаврі, він творив живописні роботи [13, арк. 42].

24 березня 1922 р. Волинська Духовна Консисторія надала дозволи тодішньому наміснику Свято-Успенської обителі архимандриту Дама-скину та еромонаху Смарагду «законоучительствовати в Почаївській

7-клясовій українській школі» з видачею відповідних посвідчень [14, арк. 54]. Це підтверджувало те, що монастир продовжував давні традиції власної причетності до освітніх процесів та, перебуваючи на території Польської держави, підтримував їх українську складову, закладену у роки Української революції 1917–1921 років.

Почаївська лавра й надалі, для мешканців містечка, у якому вона знаходилась, залишалась осередком шкільництва, до якого вони звертались для вирішення проблем навчання. На це вказує звернення до Духовного Собору від 8 квітня 1922 р. тридцяти жителів Почаєва та околиць. Вони через Ново-Почаївський Кооператив прохали відкрити в їхньому містечку «з початку нового шкільного року мішаної української гімназії, де б могли продовжувати науку й ті бідні, які не мають змоги жити й вчитися на стороні» [14, арк. 56].

Таким чином, у досліджуваний період Почаївська лавра продовжувала бути освітнім осередком, у якому жителі краю мали змогу отримувати християнську та початкову освіту. Вкорінення української ідеї, підтримане перебігом Національної революції 1917–1921 рр., після входження Волині до складу Другої Речі Посполитої (1921), наблизило Почаївську лавру до місцевої української громади, яка, перебуваючи знову в бездержавному стані, намагалась впливати на Свято-Успенську обитель, шляхом проведення спільних з нею культурно-просвітницьких заходів та надання пропозицій щодо демократичності освітнього процесу та національного виховання. Як і у попередні періоди своєї діяльності, монастир одним зі своїх суспільних пріоритетів вважав освітню роботу, яку йому у той час допомагала реалізовувати, в площині польської державності, але української ідейності, місцева православна громада.

1. Бойцун Л. Духовний Собор Почаївської Лаври (ф. 258, оп. 1-3, спр. 8213) / Любомир Бойцун // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 1998. — Т. 3. — С. 115-119.
2. Булига О. До питання про дату зміни юрисдикції Почаївського монастиря у І третині XVIII ст. / О. Булига // Історія релігій в Україні : праці XI міжнародної наукової конференції. — Львів, 2001. — Кн. 1. — С. 106–110.
3. Булига О. Освітні заходи Чину Святого Василя Великого (XVIII – перша третина XIX ст.) на прикладі школи Почаївського монастиря / О. Булига //

6. Релігійна освіта в другій половині XIX – першій половині XX ст.

- Історія релігій в Україні : праці XII міжнародної наукової конференції. — Львів, 2002. — Кн. 1. — С. 76–83.
4. Почаевская Успенская Лавра. Историческое описание. Трудъ Профессора Неженскаго Историко-филологическаго Института А. Ф. Хойнацкаго, исправленный и дополненный Г. Я. Крыжановскимъ. Иллостр. издание Почаевской Лавры первое. — Почаевъ, 1897. — 332 с.
  5. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). — Ф. 258, оп. 1, спр. 1473. — 21 арк. (Справа про відкриття при Лаврі початкової школи для дітей лаврських служителів. 1848).
  6. ДАТО. — Ф. 258, оп. 2, спр. 1124. — 43 арк. (Статистичні відомості Лаври про наукові та інші установи).
  7. ДАТО. — Ф. 258, оп. 1, спр. 3158 — 76 арк. (Прошеніє батьків учнів лаврського училища про видачу засобів на утримання їхніх дітей).
  8. ДАТО. — Ф. 258, оп. 2, спр. 1147. — 29 арк. (Рапорт вчителя ремісничого училища Лаври про роботу училища, успішність учнів).
  9. Крыжановскій Г. Почаевская Успенская Лавра подъ управленіемъ Священно-Архимадрита Высокопреосвещеннаго Модеста, Архієпископа Волинскаго / Г. Крыжановскій // Волинскія Епархиальныя Ведомости. — 1897. — № 23, ч. неофиц. — С. 639–648.
  10. Дудар В. Л. Громадсько-політичний та культурний вплив Почаївського монастиря на населення Волині (XIX – початок XX ст.) : автореф. дис... канд. іст. наук / Василь Леонідович Дудар. — Переяслав-Хмельницький, 2008. — 20 с.
  11. ДАТО. — Ф. 258, оп. 3, спр. 158. — 2 арк. (Звітні відомості початкової церковної Почаївської школи про роботу та особовий склад).
  12. ДАТО. — Ф. 258, оп. 3, спр. 244. — 57 арк. (Справа про відкриття при Лаврі церковно-приходської школи).
  13. ДАТО. — Ф. 258, оп. 3, спр. 306. — 103 арк. (... листування з Волинською духовною консисторією... грудень 1921 – грудень 1922).
  14. ДАТО. — Ф. 258, оп. 3, спр. 244. — 57 арк.